

دانشگاه یزد
دانشکده‌ی هنر و معماری

پایان‌نامه
برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد نقاشی

عنوان
فضا در نقاشی‌های مکتب سقاخانه

استاد راهنما
دکتر بهرام احمدی

استاد مشاور
احمد منتظری رودبارکی

پژوهش و نگارش
سارا فرحمند درو

مهر ماه ۱۳۹۳

تقدیم به همه کسانی که مرا یاری دادند تا گامی هر چند کوچک در دنیای هنر به جلو

بردارم.

سپاسگزاری

با سپاس فراوان از استاد راهنمای محترم جناب آقای دکتر بهرام احمدی، که گام به گام در پیشبرد این پژوهش به من یاری رساندند. اولین استاد هنرم آقای حامد بهروزکار لنگرودی که مشوق و راهنمای همیشگی من بودند و در نهایت همسر، خانواده و دوستان عزیزم که با تشویق‌ها و نظراتشان باعث دلگرمی همیشگی من هستند.

فهرست

۲	۱- فصل اول - کلیات
۲	۱-۱- مقدمه
۴	۲-۱- تعریف مساله
۴	۳-۱- اهمیت و ضرورت پژوهش
۵	۴-۱- هدف پژوهش
۵	۵-۱- سوالات و فرضیه‌های پژوهش
۵	۱-۵-۱- سوالات
۶	۲-۵-۱- فرضیه
۶	۶-۱- تعاریف واژه‌ها
۷	۷-۱- روش پژوهش
۷	۸-۱- قلمرو تحقیق
۷	۹-۱- جامعه و حجم نمونه
۹	۲- فصل دوم - مطالعات نظری و پیشینه پژوهش
۱۰	۱-۲-۱- مطالعات نظری
۱۱	۱-۱-۲- مفهوم و تاریخچه‌ی فضا در فیزیک، ریاضیات و فلسفه
۱۴	۲-۱-۲- فضا در موسیقی
۱۹	۳-۱-۲- مفهوم فضا در معماری
۲۲	۴-۱-۲- فضا و مفهوم آن در هنرهای تجسمی
۳۱	۵-۱-۲- بسترهای شکل‌گیری هنر نوگرای ایران
۳۸	۶-۱-۲- آغاز جنبش سقاخانه
۳۹	۷-۱-۲- شکل‌گیری مکتب سقاخانه
۴۵	۲-۲- پیشینه‌ی پژوهش

۵۶	۳- فصل سوم - روش پژوهش (متودولوژی).....
۵۶	۳-۱- روش پژوهش.....
۵۶	۳-۲- جامعه‌ی آماری.....
۵۶	۳-۳- روش نمونه‌گیری:.....
۵۷	۳-۴- ابزار جمع‌آوری اطلاعات:.....
۵۷	۳-۵- روش تجزیه و تحلیل داده‌ها:.....
۵۹	۴- فصل چهارم - یافته‌های پژوهش.....
۶۰	۴-۱- یافته‌های توصیفی.....
۶۰	۴-۱-۱- ترکیب بندی.....
۷۶	۴-۱-۲- رنگ.....
۸۶	۴-۱-۳- بافت.....
۹۳	۴-۱-۴- نقوش به کار رفته در نقاشی‌های مکتب سقاخانه.....
۹۹	۴-۱-۵- خط و خوشنویسی در نقاشی‌های مکتب سقاخانه.....
۱۱۴	۴-۲- یافته‌های مربوط به سوالات پژوهش.....
۱۲۲	۵- جمع‌بندی، نتیجه‌گیری و ارائه‌ی پیشنهاد.....
۱۲۲	۵-۱- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....
۱۲۶	۵-۲- محدودیت‌های پژوهش.....
۱۲۶	۵-۳- پیشنهادهایی برای ادامه‌ی کار.....
۱۲۷	کارهای عملی.....
۱۴۲	۶- منابع و مراجع.....
۱۴۹	۶-۳- منابع اینترنتی:.....
۱۵۰	۷- پی‌نوشت:.....

فهرست شکل‌ها

- شکل ۱-۲ جلیل ضیاء پور، آقام حنا می‌بنده، ۱۳۴۲ ۳۵
- شکل ۱-۴ سیلک، نقوش مهرها ۶۲
- شکل ۲-۴ نمونه‌ای از به کاربردن تقارن در سرستون تخت جمشید ۶۳
- شکل ۳-۴ شاهنامه بایسنقری، ملاقات رستم و اسفندیار، ۲۳*۲۷ سانتی‌متر ۶۶
- شکل ۴-۴ ترکیب‌بندی حلزونی در نگاره معراج حضرت رسول اثر سلطان محمد ۶۶
- شکل ۴-۵ حسین زنده‌رودی، بدون عنوان، ۱۳۴۱، اکریک روی کاغذ، ۸۰*۱۲۰ سانتی‌متر ۶۹
- شکل ۶-۴ حسین زنده‌رودی، جدول ارقام، ۱۳۵۶، اکریک روی بوم، ۱۷۰*۲۰۸ سانتی‌متر ۷۰
- شکل ۷-۴ فرامرز پیلارام، دایره‌ی نور، ۱۳۴۸، رنگ روغن روی بوم، ۱۵۰*۱۵۰ سانتی‌متر ۷۱
- شکل ۸-۴ صادق تبریزی دو دل‌داده، رنگ و روغن روی بوم، ۴۵*۳۵ سانتی‌متر ۷۲
- شکل ۹-۴ صادق تبریزی، بدون عنوان، ۱۳۴۹، جوهر روی کاغذ پوست ۷۲
- شکل ۱۰-۴ منصور قندریز، ۱۳۴۲، بدون عنوان، ۱۱۲*۱۸۰ سانتی‌متر ۷۴
- شکل ۱۱-۴ مسعود عربشاهی، سمت راست: بدون عنوان، ۱۳۵۶، رنگ و روغن، و ترکیب مواد ۱۷۵*۱۳۵ سانتی‌متر ۷۴
- شکل ۱۲-۴ ناصر اویسی، سمت راست زن سوارکار، سمت چپ بدون عنوان، لیتوگرافی، ۵۰*۷۱ سانتی‌متر ۷۵
- شکل ۱۳-۴ ژازه تباتبایی، اسب و زن، ۱۳۵۰، رنگ روغن روی بوم، ۱۰۰*۶۵ سانتی‌متر ۷۵
- شکل ۱۴-۴ حسین زنده‌رودی، بدون عنوان، ۱۳۵۱، ۸۹*۱۳۰ سانتی‌متر ۸۱
- شکل ۱۵-۴ فرامرز پیلارام، ۱۳۴۷، بدون عنوان، رنگ و روغن روی بوم، ۱۲۵*۱۲۵ سانتی‌متر ۸۲
- شکل ۱۶-۴ منصور قندریز، سیمرغ، ۱۳۴۵، رنگ روغن روی کرباس، ۹۵*۱۶۴ سانتی‌متر ۸۳
- شکل ۱۷-۴ مسعود عربشاهی، ۱۳۴۶، رنگ روغن روی کاغذ، ۶۵*۱۳۵ سانتی‌متر ۸۴
- شکل ۱۸-۴ ناصر اویسی، زن ایرانی آمریکایی بر اسب، سریگرافی، ۲۱*۲۷ سانتی‌متر ۸۵
- شکل ۱۹-۴ حسین زنده‌رودی، دست، جوهر و رنگ‌دانه‌های طبیعی، طلا و نقره بر روی کاغذ، ۱۳۳۹
- ۹۶

- شکل ۴-۲۰ منصور قندریز، حیوانات و نامزدی، آبرنگ و جوهر بر روی کاغذ، ۳۳*۵۰.۵ سانتی‌متر. ۹۸
- شکل ۴-۲۱ مارسل دوشان، درایوهای نوری، پاریس، ۱۹۳۵ ۱۰۳
- شکل ۴-۲۲ ایلیا زانوچ، چرخ دریایی، پاریس، ۱۹۲۳ ۱۰۳
- شکل ۴-۲۳ تریستان تزارا، واقعیت کیهانی شیار توتون و تنباکو، بخش اول ۱۰۵
- شکل ۴-۲۴ تریستان تزارا، واقعیت کیهانی شیار توتون و تنباکو، بخشی از شعر ۱۰۶
- شکل ۴-۲۵ تریستان تزارا، واقعیت کیهانی شیار توتون و تنباکو، بخشی از شعر ۱۰۷
- شکل ۴-۲۶ فرامرز پیلارام، بدون عنوان، ۱۳۵۰، رنگ روغن، اسپری رنگی و رنگ متالیک روی بوم ۱۱۳
- شکل ۴-۲۷ مقایسه‌ی فضا در اثری از سقاخانه با نگاره‌ی از کتاب هفت‌اورنگ جامی ۱۱۵
- شکل ۴-۲۸ تفاوت در نوع به کارگیری خط‌نوشته در آثار زنده‌رودی ۱۱۶
- شکل ۴-۲۹ مقایسه‌ی نقش اسب‌سوار در اثری از ناصر اویسی و نگاره‌ی از هفت‌اورنگ جامی ۱۱۷
- شکل ۴-۳۰ شکست قالب‌های رایج هنر تصویری ایران و گرایش به مدرنیسم در آثار دو تن از هنرمندان سقاخانه ۱۱۸

فهرست جدول‌ها

جدول ۱-۴ مقایسه‌ی تطبیقی عوامل بصری فضادر نقاشی‌های سقاخانه با هنرهای تصویری ایران

و هنر مدرن ۱۱۴

جدول ۲-۴ تاثیر هنر مدرن بر آثار دوتن از هنرمندان سقاخانه ۱۱۸

چکیده:

فضا در نقاشی‌های "مکتب سقاخانه" که در بستری از تقابل میان سنت و مدرنیسم اوایل دهه‌ی چهل ایران شکل گرفته بود، از ویژگی‌های منحصر به فردی برخوردار شد. به همین دلیل تجزیه و تحلیل فضا در این آثار، به وسیله‌ی بررسی المان‌های اصلی تشکیل‌دهنده‌ی آن ضروری به نظر رسید، تا از این طریق، تا حد امکان، شناخت کاملی از آن به دست آمده و راه‌هایی جهت ایجاد بستری مناسب، برای شکل‌گیری بیانی نو در هنر ایران فراهم گردد. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی-تحلیلی، شیوه‌ی گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و روش نمونه‌گیری از نوع تصادفی ساده می‌باشد. نتایج به دست آمده از این تحقیق نشان می‌دهد که فضا در نقاشی‌های سقاخانه خصلتی چندگانه دارد. ترکیب‌بندی‌ها با وجود بهره‌مندی از ویژگی‌هایی چون تقارن، تعادل و توازن ویژگی‌هایی مدرن یافتند. رنگ‌ها در عین توجه به دایره‌ی رنگ‌های سنتی، در شیوه‌ی بیان و ترکیبات از خصلت‌هایی شخصی برخوردار شدند. در مورد بافت، استفاده از انواع جدید مواد و متریال، با الهام از هنر مدرن، در کنار شیوه‌های قدیمی به کار گرفته شد. خط و خوشنویسی نیز وارد مرحله‌ی جدیدی شد که در آن پایبندی به شیوه‌های اصولی خوشنویسی تغییر یافت. مکتب سقاخانه، با تلفیق هنر سنتی و مدرن، نقاشی معاصر ایران را تا حد زیادی از رکود و سردرگمی که در دهه‌های اخیر بدان دچار بود، به درآورد و در عرصه‌های ملی و جهانی شکوفا ساخت.

کلمات کلیدی:

مکتب نقاشی سقاخانه، فضا، نقاشی ایرانی، هنر نو-سنتی، هنر تزئینی، جنبش نقاشی خط.

فصل اول - کلیات

۱- فصل اول - کلیات

۱-۱- مقدمه

دست یافتن به مفهوم فضاهای گوناگون همواره یکی از مهمترین ابعاد زندگی بشر بوده است، زیرا آنچه در وحله اول در تقابل با هر عامل بیرونی، انسان را به چالش می‌کشد، فضا است. فضاهای مادی، فضای موسیقایی، فضای اسرار آمیز بناهای تاریخی و فضاهای هنری، هر یک تأثیرات خاص خود را بر انسان نهاده‌اند. در این میان فضایی که در نقاشی، به کمک عناصر بصری مجزا و زمینه‌های فرهنگی موجود شکل می‌گیرد، مورد توجه ما در این تحقیق خواهد بود.

هنر ایرانی به دلیل دربر داشتن ویژگی‌های منحصر به فرد و عناصر خاص بصری، با فرهنگ آن پیوند تنگاتنگی برقرار نموده‌است، به طوری که بیننده‌ی این آثار، در هر کجای جهان، پی به ارتباط آن با فرهنگ ایرانی-اسلامی خواهد برد. همین ویژگی ممتاز سبب شد تا هنرمندان نوگرای ایران در صد دست‌یابی به بیانی باشند، که علاوه بر گام نهادن در دنیای رنگارنگ و پیشروی هنر مدرن، بتواند بر زمینه‌های فرهنگی ممتاز خود نیز تکیه زند. در این میان مکتبی به نام "مکتب سقاخانه" شکل گرفت که به نظر می‌رسد، هنرمندان آن توانستند تا حد زیادی به این منظور دست یابند.

مکتب سقاخانه، که پس از گذشت بیست سال از آغاز جنبش نوگرایی نقاشی در ایران، در دهه‌ی ۱۳۴۰ شمسی شکل گرفت، توسط کریم امامی منتقد ایرانی به دلیل به کارگیری عناصر و نقوش مذهبی، به این نام شهرت یافت. کسانی مانند حسین زنده‌رودی، پرویز تناولی، فرامرز پیلارام، صادق تبریزی، مسعود عربشاهی، منصور قندریز، ناصر اویسی و ژازه تباتبایی، که اکثراً از دانشجویان دانشکده هنرهای تزئینی بودند، اعضای مطرح این گروه را تشکیل می‌دادند.

هنرمندان سقاخانه در کنار المان‌های مذهبی و سنتی، با هدف برقراری ارتباط با مخاطب ایرانی و جهانی، از توجه به سبک‌های مدرن غربی باز نماندند. آنها از این طریق خود را با زبان روز هنری جهان همراه ساختند و از این رو فضا در آثار این نقاشان خاصیتی چندگانه یافت. استفاده از خطوط و نقوش به صورت ساده شده به این آثار جلوه‌ای تزئینی و ایرانی بخشید و از طرفی نحوه‌ی

برخورد با فضا و راحتی و شیوهی بیانی که از هنر مدرن اقتباس کرده بودند، سبب شد تا در آثارشان قرابتی با نقاشی‌های انتزاعی غرب حس شود.

عناصری چون رنگ، بافت، خوشنویسی، به کارگیری نقوش و نیز شیوهی ترکیب بندی آثار، به شکل‌گیری فضای منحصر به فرد نقاشی‌های سقاخانه انجامید، که اگرچه آشنا است و جنسیتی ایرانی دارد، اما به نظر می‌رسد با جهان مدرن نیز به خوبی ارتباط برقرار ساخته است. از این رو جنبش سقاخانه به مهمترین جنبش هنری معاصر ایران تبدیل گشت. شاید عمر این مکتب کوتاه بود اما راه را برای فعالیت‌های بعدی هنرمندان هموار ساخت. جنبش "نقاشی خط"، از مهمترین جنبش‌های هنری سده‌ی اخیر، از نمونه‌های مهمی است که مکتب سقاخانه در شکل‌گیری آن سهم به سزایی داشته است.

به دلیل برجستگی این جنبش هنری نوگرا، و نیز تلاش حکومت وقت برای شکل‌گیری یک مکتب هنری ملی، نقدها و تحلیل‌های بسیاری از جانب منتقدین وقت در رابطه با مکتب سقاخانه، برانگیخته شد. منتقدین معتقد بودند هنرمندان این مکتب به خوبی نتوانسته‌اند از قابلیت‌ها و ارزش‌های موجود در هنر ایرانی استفاده برند، و تصاویر خلق شده توسط هنرمندان سقاخانه، از گنجینه‌ی هنر ایرانی فاصله‌ی بسیاری داشته و از غنای کافی برخوردار نیستند. همچنین بسیاری از آنان بر این باورند که آثار سقاخانه به دلیل نگرشی سطحی به المان‌های سنتی و بومی، تنها خاصیتی توریست پسند داشته، و برای مخاطب آگاه، نا بسنده می‌باشند.

به همین دلایل لزوم پرداختن به آثار نقاشی سقاخانه به صورتی موشکافانه و دقیق، و به هدف شناخت ویژگی‌های بصری آن و نیز به منظور پاسخگویی به سوالات مطرح شده، ضروری به نظر می‌رسد. تجزیه و تحلیل فضا در نقاشی‌های این مکتب، به دلیل بررسی جزء به جزء عناصر و کیفیات بصری، می‌تواند راه‌گشای حل بسیاری از مسائل حاشیه‌ای، و نیز فهم هرچه بهتر آثاری باشد، که به نظر می‌رسد علی‌رغم انتقادات موجود، از قابلیت‌های فراوانی برخوردارند. این قابلیت‌ها گنجینه‌ی گسترده‌ای از المان‌های هنر ایرانی، از نقوش باستانی گرفته تا موتیف‌های قومی و مذهبی و فرهنگ تصویری مردم کوچه و بازار را در بر گرفته‌است، و در روزگاری که بسیاری از نقاشان ایرانی، آغاز به تقلیدهای سطحی از هنر سال‌های بسیار دور اروپا و یا تکرار مکررات در

نگارگری و هنرهای سنتی ایرانی، به شیوه‌های نادرست نموده بودند، این هنرمندان جلوه‌های تازه‌ای از هنر ایرانی را با جذابیت و زبانی نو پیش روی هنردوستان قرار دادند.

در راستای نیل به این مقصود، ابتدا زمینه‌های فرهنگی موثر و بسترهای شکل‌گیری مکتب سقاخانه بررسی می‌گردد، و سپس در مراحل گام به گام و مقایسه‌ای، به تحلیل المان‌ها و عناصر بصری و نقوش به کار رفته خواهیم پرداخت. شاید بدین وسیله، از دیدگاهی منطقی و فارغ از سلايق شخصی، به جمع‌بندی مناسبی در رابطه با فضا در آثار نقاشی سقاخانه دست یابیم.

۱-۲- تعریف مساله

آثار هنرمندان مکتب سقاخانه، با بهره‌گیری از حساسیتی که در بیان هنری ایرانی موجود است، به طریقی آزادانه، به زبانی جدید و متفاوت دست یافته است. در این پژوهش سعی بر آن است با مطالعه‌ی فضای بصری نقاشی‌های این جنبش هنری، به شناخت کاملتری از آنها دست یافته شود.

۱-۳- اهمیت و ضرورت پژوهش

از آنجا که هنر مدرن ایران تا کنون به جایگاه اصلی و شایسته‌ی خود در عرصه‌های بین‌المللی دست نیافته است، لزوم پرداختن به آثار جنبش‌های مدرن و پیشتاز معاصر به شدت حس می‌شود. در این میان، مکتب سقاخانه تا کنون بیشترین اهمیت را در میان سبک‌های هنری دارا بوده و بیشترین تاثیر را بر آثار هنری پس از خود نهاده است، بنابراین مطالعه و تحقیق در رابطه با آثار به جای مانده از این مکتب هنری، می‌تواند حلال بسیاری از ابهامات موجود در رابطه با آن بوده، و برای هنرمندان جوانی که درصددند تا در این راستا، در عرصه‌های مدرن گام بردارند موثر واقع شود.

لذا آنچه بررسی دقیق و به دور از سطحی‌نگری را در این مسیر می‌سازد، پرداختن به المان‌های تشکیل‌دهنده‌ی فضا در نقاشی‌های مکتب سقاخانه، و همچنین زمینه‌های تاثیر گذار بر آن می‌باشد. به این ترتیب، علاوه بر اینکه به بسیاری از سوالات پیش آمده در زمینه‌های مختلف،

پاسخ داده می‌شود، از زاویه‌ای اصولی که از تجزیه و تحلیل گام به گام و پرداختن به عناصر و کیفیات بصری موجود در آنها حاصل می‌شود، به آنها نگرسته می‌شود.

۴-۱- هدف پژوهش

هدف از انجام این پژوهش بررسی فضا در نقاشی‌های مکتب سقاخانه، با نگرش دقیق به المان‌ها و کیفیات بصری و روابط موجود در آنها می‌باشد. چرا که هنرمندان این مکتب سعی داشتند در شرایطی که نقاشی ایرانی در بستر مدرنیسم مخاطبان خود را از دست می‌داد، هنری را عرضه کنند که در عین مدرن بودن برای بیننده‌ی داخلی قابل فهم و آشنا باشد. با این امید که این پژوهش بتواند در نیل به این مقصود مفید واقع شود و همچنین زمینه‌ساز شکل‌گیری تحقیقات گسترده‌تری در شناسایی دقیق و منصفانه‌ی هنر این مرز و بوم و به ویژه نقاشی‌های جنبش سقاخانه باشد.

۵-۱- سوالات و فرضیه‌های پژوهش

۱-۵-۱- سوالات

۱. عناصر و کیفیات بصری در نقاشی‌های مکتب سقاخانه چگونه در تشکیل فضا ایفای نقش نموده‌اند؟
۲. تکیه‌ی هنرمندان سقاخانه بر نقوش به‌کار گرفته شده از فرهنگ و هنر ایرانی بیشتر بر معنا بوده یا تنها کاربردی بصری داشته است؟
۳. آیا مکتب سقاخانه توانسته است با به‌کارگیری المان‌های بومی و سنتی ایرانی در هنر مدرن ایرانی، به بیانی نو دست یابد؟
۴. آیا می‌توان مکتب سقاخانه را نوعی مکتب بومی و ملی به شمار آورد؟
۵. آیا مکتب نقاشی سقاخانه می‌تواند به عنوان سبکی از نقاشی که نماینده‌ی هنر ایرانی است، در سالهای آتی ادامه پیدا کند؟

۱-۵-۲ - فرضیه

نقاشی‌های «مکتب سقاخانه»، در بین تمامی سبک‌های هنری ایرانی سده‌ی اخیر، نزدیک‌ترین پیوند را با سبک نگارگری و هنرهای بومی ایران برقرار نموده است، و در عین حال توانسته در عرصه‌های جهانی، مقام و جایگاه نسبتاً مناسبی برای هنر ایران به وجود آورد.

۱-۶- تعاریف واژه‌ها

فضای بصری: حوضه‌ای گسترش‌یابنده و در عین حال فراگیرنده که جایگاه یا محیطی را در ابعاد جسمانی و روانشناختی تعریف می‌کند و از روابط شکل، رنگ و حرکت شکل می‌گیرد (پاکباز، ۱۳۸۶:۳۷۳)

مکتب نقاشی سقاخانه: مدرن‌ترین مکتب نقاشی ایرانی در اوایل دهه‌ی چهل شمسی که به تلفیق هنرهای بومی ایرانی با هنر روز جهان پرداخت و تا یک دهه نیز به طور منسجم ادامه یافت.

نقاشی ایرانی: نگارگری کتب خطی، آثار تصویری به جای مانده از دوران پیش از اسلام تا حمله‌ی مغول و همچنین دیوارنگاری، پرده‌نگاری، قلمدان‌نگاری و ... در قرون متاخر به طور کلی نقاشی ایرانی به شمار می‌روند (پاکباز، ۱۳۸۶:۵۷۵). که در این تحقیق بیشتر آثار نگارگری ایرانی در دوران کلاسیک مد نظر است.

هنر نو-سنتی^۱: هنری که در عین مدرن بودن از المان‌های سنتی و بومی موجود در فرهنگ خود استفاده کرده باشد. هنر سقاخانه نمونه‌ای از هنر نو-سنتی می‌باشد که در عین پیشروی در دنیای مدرن از المان‌های بومی نیز استفاده نموده است.

هنرهای تزئینی^۲: به هنری اطلاق می‌شود که کارکرد زیباسازی یا زینتی داشته باشد. بسیاری از هنرهای صنایع دستی در این رده قرار دارند (پاکباز، ۱۳۸۶:۶۵۴). موتیف‌ها و اشکال

^۱ Neo Traditional Art

^۲ Decorative Art

مورد استفاده در هنرهای تزئینی یکی از منابع مهم مورد استفاده‌ی هنرمندان مکتب سقاخانه به شمار می‌روند.

نقاشی خط: نوعی نگارش توأم با رنگ‌آمیزی که در آن غالباً از شگردهای خوشنویسی استفاده می‌شود که پیشینه‌ی آن به دوران قاجار می‌رسد. اما شکل‌های متداول کنونی آن پس از پیدایش جنبش سقاخانه متداول شد (پاکباز، ۵۸۴:۱۳۸۶).

۷-۱- روش پژوهش

روش تحقیق در این پژوهش توصیفی - تحلیلی است و همچنین شیوه‌ی گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای می‌باشد، بدین صورت که بسیاری از کتب و مقالات مرتبط گردآوری و شناسایی شده و در راستای موضوع تحقیق مورد بررسی و تجزیه تحلیل قرار خواهد گرفت.

۸-۱- قلمرو تحقیق

این تحقیق به بررسی فضا در نقاشی‌های هنرمندان مکتب سقاخانه، یعنی مکتبی که در اوایل دهه‌ی ۱۳۴۰ شمسی در ایران شکل گرفت می‌پردازد. عمر این مکتب حدود یک دهه ادامه یافت اما بسیاری از هنرمندان آن تا کنون نیز به همان شیوه به خلق آثار خود ادامه دادند. بنابراین نمونه‌های مورد مطالعه در این تحقیق تا دهه‌ی شصت هجری را نیز در بر می‌گیرد.

۹-۱- جامعه و حجم نمونه

نمونه‌ها و آثاری که به منظور انجام این تحقیق به روش نمونه‌گیری ساده انتخاب شده‌است، آثار نقاشی هنرمندان شاخص مکتب نقاشی سقاخانه، که از نظر محققین هنری دارای جایگاه شناخته‌شده‌ای در تاریخ نقاشی ایرانی می‌باشند، شامل می‌شود. شایان ذکر است که این آثار برای قرار گرفتن در نمونه به منظور تجزیه و تحلیل، شانس برابر و مستقل داشته‌اند.

فصل دوم - مطالعات نظری و پیشینه پژوهش

۲- فصل دوم- مطالعات نظری و پیشینه پژوهش

۲-۱- مطالعات نظری

در راستای بررسی فضا در نقاشی‌های مکتب سقاخانه پیش از هرچیز درک مفهوم فضا و چگونگی نگرش به آن درحیطه‌های مختلف می‌تواند راه‌گشا باشد. محققان بسیاری نیز جستجوهای ارزشمندی در این خصوص به انجام رسانیده‌اند که مرور مختصری بر انواع آن در این مجال، ضمن ضروری بودن، کافی به نظر می‌رسد.

"فضا" از جمله لغاتی است که همواره پیچیدگی‌های بسیاری در مورد آن وجود داشته است. این پیچیدگی‌ها خصوصاً زمانی که این واژه در کنار دیگر مفاهیم قرار می‌گیرد، افزایش می‌یابد. برای مثال هنگامی که در مورد فضای "مادی"، "استعاری"، "اجتماعی"، "شخصی"، "فیزیکی" و ... سخن گفته می‌شود، با تنوع قابل توجهی در ارائه‌ی مفهوم و مشخصات فضای مورد نظر مواجه خواهیم شد. هر چند که بیان مفهوم و ویژگی‌های تمامی این ترکیبات بسیار مهم به نظر می‌رسند، اما پی بردن به مفهوم خود واژه‌ی فضا امری است ضروری، چرا که تنها در این صورت ابهامات ناشی از به کارگیری این واژه در محاورات مختلف برطرف خواهد شد. ارائه‌ی یک مفهوم مشخص درباره‌ی فضا، ذهن بسیاری از فلاسفه و دانشمندان را در طول تاریخ به خود مشغول داشته است ولیکن تا کنون کسی در این مورد به پاسخی قطعی و روشن دست نیافته است.

واژه‌ی فضا در لغت‌نامه‌ی دهخدا به معنی جای وسیع و فراخ، مکان، فلک، آسمان و هوا آمده است. دیکشنری آکسفورد آن را با عبارات: «منطقه مداوم و یا گستره‌ای که آزاد و در دسترس بوده و یا اشغال نشده است، ابعاد، ارتفاع، عمق و عرض که در آن همه چیز وجود و حرکت دارد، فاصله میان نقاط و اشیا»، تعریف نموده است. همانطور که از معانی لغوی فضا نیز قابل فهم است، از جمله مسائل مهمی که همواره در تبیین این واژه مورد توجه بوده است، ماهیت فضا به عنوان امری مستقل و دارای خصوصیات و ویژگی‌های خاص و یا امری انتزاعی و ساخته‌ی ذهن، برای تعریف مناسبات میان اشیاء است. فهم این مساله برای دستیابی به دید جامع‌تری درباره‌ی فضا و ارتباط آن با دیگر مفاهیم مهم خواهد بود.

اولین جستجوها در زمینه‌ی تعریف مفهوم فضا و تلاش برای بیان مشخصات آن در میان فلاسفه و دانشمندان علوم ریاضیات و فیزیک صورت گرفت، و سپس از طریق تعاریف آنان به زمینه‌های دیگر راه یافت. برای فهم فضا در زمینه‌ی هنرهای تجسمی، نیاز است تا ابتدا به فهم مفاهیم اساسی ارائه شده در مورد آن در فلسفه و علوم و پس از آن، به تعریف آن در حیطه‌ی موسیقی و معماری، که در طول تاریخ همواره در ارتباط مستقیمی با هنرهای تجسمی بوده‌اند پرداخته شود. فضای موسیقایی، همچون یک تصویر از نمادها، نشانه‌ها، ریتم‌ها، هماهنگی‌ها و... تشکیل شده است و فضاهای معماری همواره در ارتباط مستقیم و معناداری با عناصر بصری بوده‌اند. لذا پیش از پرداختن به مفهوم فضا در هنرهای تجسمی، تعریف فضا در این حیطه‌ها ضروری به نظر می‌رسد.

۲-۱-۱- مفهوم و تاریخچه‌ی فضا در فیزیک، ریاضیات و فلسفه

در تاریخ علم و فلسفه چند دیدگاه اساسی درباره‌ی مقوله‌ی فضا مطرح شده‌است که عبارتند از: دیدگاه فضای مطلق یا جوهری، فضای نسبی و فضای معرفت‌شناختی، فضا در نظریه‌ی خاص و عام انیشتین.

در دیدگاه مطلق از فضا که بر اساس نظریات نیوتن و دکارت، فیزیکدان و فیلسوف قرن هفدهم شکل گرفت، فضا امری است مستقل که وجود خارجی دارد و قلمرو و مقری برای اشیاء و تعاملات بین آن‌ها به شمار می‌رود. به طوری که می‌تواند خالی باشد و موضوعات دیگر درون آن واقع شوند. این دیدگاه، فضا را امری پیشینی یعنی چیزی که از گذشته وجود داشته است در نظر می‌گیرد و از آن تحت عنوان فضای جوهری یا مطلق نام می‌برد. بدین صورت که فضا، جوهری است مستقل که واجد صفات و خصوصاتی از آن خود است. فضا چون پیوسته، کمی، قابل نفوذ و ثابت است، از صفات خاصی برخوردار است. بنا به گفته‌ی نیوتن « فضای مطلق، بنا به طبیعت خود و بدون رابطه و انتساب با شیء بیرونی همیشه همانند و حرکت ناپذیر باقی‌است» (افروغ، ۱۳۷۷:۸). اینگونه تلقی از فضا که در آن فضا و زمان امری مطلق و واقعی در نظر گرفته شده‌اند